

Tóth Sándor Attila

KÉP – SZÖVEG – LATINITÁS

HADVEZÉREK, TUDÓSOK, ÍRÓK ÉS FESTŐK EMBLEMATIKUS ARCKÉPE
16–18. SZÁZADI PORTRÉGYŰJTEMÉNYEKBEN LATIN DICSÉRŐ VERSEKKEL¹

Elméleti megfontolások

Az európai művészeti gondolkodásban némi francia előzmények után a németalföldi kultúra 16–17. századi megjelenésében igen nagy hangsúlyt helyezett a művészre: a költőre és a festőre egyaránt. Ugyanúgy a költészet és a költő kapcsolatára (ne feledjük, hogy a nyugat-európai horatianizmus *egyik bölcsője* Németalföld), aki versszövegeivel (s az abban található leírásokkal) *képet* teremtett, amely belső és szubjektív mivoltára tekintettel csak a befogadó képzeletében létezett. Ennek tudatában igencsak kiemelkedik a festészet és a festő, aki e *képet* külsővé alkotta s a festészet (képzőművészet) eszközeivel megalkotta, láthatóvá tette. Ez azt is jelenti, hogy a festők költészetbeli tudása, a költői szövegek, történetek (Biblia, antik mitológia, görög-római költészet, kortárs költők) ismerete igen elmélyült, s e nélkül szinte nincs festészet, s a festő képzettsége messze kiterjed az irodalmi kultúra ismereteire. Ezzel el is jutunk a szöveg képének megjelenítéséhez, a festészet-hez, amely – ahogy jeleztük – abban a korszakban elsősorban a szöveg által keltett belső képet objektivizálja. Ugyanakkor azt a befogadó olyan *történetté* alakíthatja, amely érzéseit, gondolatait vagy hangulatát jelenítheti meg, vagyis narrativitása mellett akár lírai hangulatot is kelthet, amely az esztétizált *lírikum* kifejezője lehet. Különösen, majd a 18. század végi és a 19. század eleji magyar költészetben a poéta nem egyszer kerül egy festmény vagy egy szobor ihlető hátasa alá (például Kazinczy költészetében).² Másrészt a látott látvány, vagyis a kép előtt új *leírás* (*ekphraszisz*, *descriptio*, *pictura*, *iconismus*) lehetősége nyílik meg.

Nem véletlenül utaltunk fentebb Horatius erőteljes németalföldi recepciójára, amelyet a költői életmű szövegkiadásai és ismerete, valamint elsősorban a horatiusi lírai költészet (óda költészet) imitációja jellemez. Ide tartozik természetesen a horatiusi *Ars poetica* is, amely a láttató költészet vonatkozásában is sok elvet fogalmaz meg. Ismert, hogy az egyik leginkább elterjedt elvet az *Ars poetica ut pictura poesis*-sora (361.) jelentette, amelynek értelmében az elmélet a művészeteket egységesnek kezelvén csak annak eszközeiben látta a különbséget.³ Ismert, hogy a képzőművészetek (festészet) és a költészet *ut pictura poesis*

¹ Sajátságosan a cím a meglévő anyagot tekintve több száz oldalas feldolgozásra adna alkalmat, így igen erősen válogatunk a szűk (de érthető) terjedelmi korlátok figyelembevételével.

² Erről l. más szempontból: BALOGH Piroska: *Szöveg és kép interakciója. Kazinczy poétikai gyakorlati Szerdahely György Alajos poétikaelmélete tükrében* = UÓ.: *Teória és medialitás. A latinitás a magyarországi tudásáramlásban 1800 körül*, Argumentum, Bp., 2015. 79–88.; BARTKÓ Péter Szilveszter: *Kép és szöveg Kazinczy poétikájában (mediális olvasatok)*, Szkhonion, 2006/2. 66–82.

³ Ezt részletesen kifejtettük *A Horatius és Berzsenyi Dániel tavaszai és őszei* című készülő dolgozatunk *Első előtanulmány: a leírás/lefestés görög–latin (és magyar) terminusai* című részében. Itt csak néhány eredményünkre utalunk.

horatiusi elvét valló Carolus Alphonus Du Fresnoy (1611–1668) a *De arte Graphica liber* (*Könyv a festészetéről*) című műve így kezdődik: „*Ut pictura Poesis erit; similisque Poesi / Sit Pictura, refert aemula quaeque sororem* (Ahogy a festészethez is hasonló a költészet; és hasonló a költészethez a festészet, elbeszéli vele vetélkedve a nővért is)”.⁴ Vagyis, az *ut pictura poesis*-elvnek azért lehetett oly meghatározó hatása, mivel – ahogy már jeleztük – a festészet és a festők igen erős szövegi hátterekkel rendelkeztek a képet illetően, amit a vásznon (márványban) realizáltak. Ebből a szempontból egyébként nem volt jelentősége, az alkotás létezik-e vagy nem (pajzsléírások). Maga a *leírás* tette létezővé, ezzel megeremtve azt az illúziót, mintha létezett volna. Az arisztotelészi elv, hogy a költészet (művészet) olyan dolgot ábrázol, ami megtörténhetett volna (*possint fieri*), vagyis a *valószínűség* vagy a *szükségszerűség* szerint lehetségesek (*eaque quemadmodum fieri veri simile vel necessarium sit*), ide is illik.⁵

Horatius recepcióját és a festői (képzőművészeti) törekvéseket figyelembe véve, határozottan úgy tűnik, hogy a 16–17. században a németalföldi művészet és kulturális törekvések teljesítik leginkább a horatiusi *ut pictura poesis*-elvnek szellemiségét. Mindezt az erőteljesen kibontakozó *emblematicus* művészet támasztja alá.⁶ Németalföldön a szerelmi témájú, ovidiusi ihletésű emblémairódlomban kiemelendő többek között a leideni egyetem professzora, Daniel Heinsius (1580–1655), aki latin költemények után holland-latin nyelvű emblémákat is írt. Elsőként (Ovidius-imitációként) a *Quaris quid sit amor* (1601), majd a *Spiegel vande doorluchtige vrouwen* (*Híres nők tükörképe*, 1606), de az *Emblemata amatoria* (1607/1608) című gyűjteménybe is illesztett néhányat. Megemlítendő még a holland költő, dráma- és történetíró Pieter Cornelisz Hooft (1581–1647), aki 1611-ben adta ki emblémáit s szerelmi költeményeit.⁷

Az érdekes emblémakönyvek hosszú sorát tudnánk itt említeni ebben a témában is: pl. Otto (Octavius) Vaeniust (Van Veen; 1556–1629), aki egyrészt Ovidius követőjeként 1608-ban Antwerpenben kis könyvet jelentetett meg emblémákkal: *Amorum emblemata*; majd ennek folytatásaként később, 1615-ben, ugyancsak Antwerpenben kiadta krisztianizált változatát is: *Amoris divini Emblemata, studio et aere Othonis Vaeni concinnata*.

Vaenius nemcsak a korban, s úgy tűnik, a németalföldi művészetben élő járó Ovidius-recepció képviselője, hanem, talán még hangsúlyosabban, Európa e térségének jelzetten kiemelkedő irodalmi és művészeti befogadása Horatiusra irányul. Szintén Antwerpenben 1608-ban jelenik meg a *Quinti Horatii Flacci emblemata* című rézmetszetes, később festett emblémakönyve, amelyek a horatiusi moralitás-versekből veszik címüket, megerősítő szövegeiket pedig elsősorban Horatius s más ókori latin (pl. Seneca) vagy kortárs, a moralizáló irodalmat művelő szerzőktől. Az 1608-as kiadásban még csak latin szövegek olvashatóak,

⁴ DU FRESNOY: *De arte graphica liber*, az 1901-ös kommentáros kiadást használtuk, i. m. 85.

⁵ A híres történetíró és költő összevetését l. ARISZTOTELESZ: *Poétika*, ford. RITOÓK Zsigmond, Budapest, PannonKlet, 1997. 45. L. a *Poétika* 51b részét. Latin (görög) kiadásban: *ARISTOTELIS de arte poetica liber*, Lipsiae, 1802. 24.

⁶ Az embléma elméletéről s történeti aspektusairól összefoglalóan l. KNAPP Éva: *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Budapest, Universitas, 2003.

⁷ *Emblemata Afbeeldingen Amatoria van Minne Emblemes d’amour Pieter Cornelisz HOOFT*, Amsterdam, Ghedruckt by Ianszoon inde vergulde Zonnewyser, 1611.

később azonban, francia, német és holland epigrammákkal bővült a könyv. Vaenius e művét is a 17. században igen sokszor kiadták, angol és német nyelven is, amelyek hol a moralitást hangsúlyozták, hol pedig az *ut pictura poesis*-elv maradtalan megvalósulását.⁸

1. ábra: Venus születése Van Minne gyűjteményében

E három említett németalföldi művész (Heinsiust, Hofftot, Vaeniust)⁹ festőként, rézmetszőként vagy más képzőművészként említjük, de egyértelmű, hogy írói, költői vénájuk s irodalmi ismereteik igen szerteágazóak. Tehát munkásságuk a festészeté vagy a költészeté? Festők, képzőművészek, vagy írók és költők? Úgy véljük, mindkettő, hiszen visszakanyarodva korábbi megfogalmazásunkhoz, az *ut pictura poesis*-elv kétségtelen megtestesítői.

Az emblematikus költészet átváltozása: emblémakép helyett arckép

Láttuk, hogy Németalföldön az emblematikus művészet a 16–17. században a virágkorát élte, s valójában az emblematikus művészet legfőképpen két római auktorra, elsősorban Ovidiusra támaszkodott (részben a szerelmi téma miatt,

⁸ E műről a Horatius-recepció kapcsán bővebben is szövegtünk. Lásd TÓTH Sándor Attila: *Moralia et pictura Horatiana. Horatius (és más régi scriptorok) vers- és prózaszövegeinek festői (emblematis) megjelenítése*, szerkesztett, nyomdakész kézirat, kiadásra vár, Szegeden, 2018-tól.

⁹ Hármukról I. SANTIAGO, Sebastián López La: *mejor emblematika amorosa del Barroco*, Sociedad de Cultura Valle Inclán, Colección Sielae, 2001.

másrészt krisztianizált formaként az isteni szeretet kifejezéseként), de a moralitás más dimenzióiban a horatiusi életmű is nagy szerepet játszott. Azt tapasztaltuk, hogy elsősorban latin, de a latinitás mellett nemzeti nyelvet, sőt, több nyelvet is használ az emblémairodalom.

Ugyanebben az időszakban s ugyancsak elsősorban Németalföldön azonban az emblematika mellett egy *másik* képi és verses törekvésnek is tanúi lehetünk, mégpedig a kor *híres férfijairól* (filozófusok, államférfiak és művészek – költők is) jelennek meg festői vagy rajzolt portrék, amelyekhez elsősorban latin nyelvű, enkómiasztikus, vagyis dicsérő jellegű, az életmű teljesítményét kiemelő versikék társulnak. Úgy véljük, e kiadványok részben magukon viselik az emblémaköltészet sajátosságait, csak hogy itt csak a kép és a szöveg tartozik össze, ami nem morális, hanem dicsérő jellegű, a lemma és más megerősítő szövegek nélkül. Különös hely illeti meg ezen alkotások között elsősorban a jelentős festőkről megjelenő ily típusú gyűjteményeket, amelyek a híres és igen termékeny németalföldi festőkről¹⁰ készült kiadványok. Mielőtt eme elég nagyszámú (s félig-meddig feltérképezetlen) kiadványok egyikére-másikra rátérnénk, meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak festőkánonokat állítottak össze, hanem, ahogy jeleztük, a *virilustres* gondolata¹¹ az államférfiak, hadvezérek, tudósok (filozófusok, orvosok, természettudósok), valamint a művészek (költők és festők) világára is kiterjedt. Németalföldi gyűjteményeket ígértünk, viszont nem tekinthetünk el egy itáliai „előzmény”-től, Paulus Jovius (Paolo Giovio; 1483–1552) két gyűjteményétől. Az egyik a latin versekkel és elogiumokkal, valamint arcképükkel ünnepelt hadvezéreket mutatja be, a másik pedig híres, a tudományokban és az irodalomban jeles férfiakat.

Előzményként: Képek és versek (latin nyelvű szövegek) Jovius gyűjteményeiből

Foglalkozunk elsőként a magyar szempontból is érdekes első gyűjteménnyel, amely az *Elogia Virorum bellica virtute illustrium* címet viseli.¹²

A kötet paratextusai között találjuk magának a szeretőnek az arcképét latin versikével epigrammával):

¹⁰ A németalföldi festészetről l. (magyarul) ALPERS, Svetlana: *Hű képet alkotni. Holland művészet a XVII. században*, Corvina, Bp., 2000.; MANDER, Karel van: *Híres németalföldi és német festők élete*, Helikon, Bp., 1987. Ford. SZONDI Béla. A verseket fordította WEÖRES Sándor.

¹¹ L. erről KLANICZAY Tibor: „A nagy személyiségek humanista kultusza a XVI. században” = KLANICZAY Tibor: *Pallas magyar ivadékai*, 41–58. (Budapest: Szépirodalmi, 1985).

¹² A mű sok kiadást ért meg, kezdetben képek nélkül jelent meg. Itt az 1596-os gyűjteményt használjuk. Mindent elárul a cím: *Pauli Iovii Novocomensis episcopi Nucerini Elogia Virorum bellica virtute illustrium, Septem libris iam olim ab Authore comprehensa, Et nunc ex eiusdem Mudaeo ad vivum expressis Imaginibus exornata, [...] Basiliae, 1596.*

*Caedite facundi, Musarum gloria, vates,
Oratorque tuo flumine constiteris,
Qui gesta Heroum maiori dixerit aestu,
Non Iovio vixit sub gemino axe prior.*¹³

PAVLI·IOVII
EFFIGIES.

2. ábra: Iovius arcképe kötetében

¹³ Uo. számozatlan [4.]. Fordítása: Szóljatok jól beszélő költők, Múzsák dicsőségei, és a szónok meg fog állni folyótokban, aki a hősök tetteit mondja majd el nagyobb hévvel, olyan nem élt Ioviusnál korábban a kettős világtengely alatt.

A híres hadvezérek között válogatva elsőként két rómaint látunk, Romulust és Numa Pompiliust. A későbbiekben megjelenik Alexandrosz, Pürrhosz, majd Hannibál, Scipio, s ami számunkra fontosabb lehet: Attila.

3. ábra: Athila [sic!] ábrázolása Iovius gyűjteményében (10.)

Természetesen bő elogium mutatja be hadvezéri pályáját, majd hosszabb költemények következnek.¹⁴

Számunkra még érdekesebb azonban, hogy a nagy hadvezérek között ott találjuk Hunyadi Mátyás királyunkat is.

¹⁴ Uo. 10–12.

4. ábra: I. Mátyás király (1458–1490)

A képhez természetesen hosszú dicsérő irat (elogium) tartozik, amelyben elsőként kiemeli, hogy Corvin Mátyás tekintélyét nemcsak legyőzhetetlen (*invictus*) fegyvereivel, hanem lelki nagyságával (*magnitudine animi*) s minden erény iránti csodálatával tűnt ki, aki kora összes királya között kiérdemelte a tiszteletet. Ír még atyjáról, a törökverő Hunyadi Jánosról, a család származásáról, a törökellenes harcokról, a nándorfehérvári diadalról, Hunyadi Lászlóról, Mátyás királlyá választásáról, stb., vagyis, áttekinti egész uralmát haláláig, természetesen kiemelve hadjáratait s főként a törökkel vívott harcait, de szól világhírű könyvtáráról is, hiszen amikor nem háborúzott, azon fáradozott, hogy írásműveket tanulmányozzon s ékesítse erényét. Elterjesztette az itáliai művészeteket tartományában, hazaivá tette, és a magyar nép erkölceit úgy növelte, hogy a vaskorszakból aranykort hozott létre, a rozsdát lecsiszolva visszatért Pannónia fénye. A keresztény királyok

között hírnevét mégiscsak a török elleni háborúinak köszönhette.¹⁵ Majd úgy fejezi be, hogy fegyveres lovas ábrázolása (képe, freskója), amely igen élethűen festi le, Rómában a Campo de' Fiorin látható a San Lorenzónál lévő ház szegletében.¹⁶

Az elogium után latin versek következnek. Itt Antonius Thebaldeus (1463–1527) rövid versikéjét idézzük:

*Corvini brevis haec urna est, quem magna fatentur
Facta fuisse Deum, fata fuisse hominem.*¹⁷

Izgalmas lenne Iovius másik gyűjteményének, az *Elogia Virorum literis illustrium* címűnek (az 1577-es kiadás már képes) áttekintése is. Amit megjegyezzünk, hogy Ioviusnak a korábban közölt képe található itt is, Albertus Magnus, valamint Aquinói Szent Tamás után Dante és Petrarca képe, elogiuma és a róluk írott versikék olvashatóak.¹⁸

Tudósok és költők arcképei elogiumokkal és dicsérő versekkel különféle német és németalföldi gyűjteményekben

Az előzménynek tekintett ioviusi művek után térjünk át a német és németalföldi területen sorozatban megjelenő gyűjteményekre, amelyek feltérképezésére itt nem is vállalkozhatunk, csak erősen válogatunk.

Nicolaus Reusnerus (Reusner; 1545–1602) neve fémjelzi azt a Strassburgban, 1590-ben megjelent gyűjteményt, amely híres férfiakat mutat be: *Icones sive Imagines virorum literis illustrium*. A gyűjtemény elején találjuk az egyiptomi Ptolemaioszt, akinek arcképe alatt rövid epigramma, utána pedig elogiuma olvasható. A rövid verseke a következő:

Per me Doctrinae totum divina Mathesis
Corpus habet: cuius glorior esse parens.¹⁹

A kép után található az elogium, amely ismerteti életét és tudományos tevékenységét. A következőkben foglalja össze: „Claudius Ptolemaeus natione Aegyptius. Sub Marco Antonio Imp. Romano. Liberalium artium ac Graecarum literarum studiis Alexandriae clarus: Qui primus apud Graecos coeli rationem

¹⁵ Uo. 13–114.

¹⁶ Uo. 114. A latin szöveg: „Effigies eius armata equestris, luculentissime depicta Romae in campo Flore, contra Podium cubiculi mei in angulo Laurentianae domus spectatur, ad quam arridet altera persimilis Andrae Mantinae manu pictu, qua in Musaeo nostro conspicitur.” Magyarul: Az ő [Mátyás király] fegyveres lovas képmása, a legpompásabban lefestve, Rómában, a Campo de' Fiorin, szemközt a szobám erkélyével, egy a San Lorenzónál lévő ház szegletén látszik, amelyhez jól illik egy másik, nagyon hasonló, Andrea Mantegna keze által festett képe, amelyet a mi múzeumunkban megismerhet.” L. SZENTMÁRTONI Szabó Géza: „Mátyás király egykori lovas képe Rómában, a Campo de' Fiori sarkán”, *Jelenkor*, 2014/5. 583–590. A fordítást l. 583.

¹⁷ Uo. 115. Magyarul: „Corvint rejti e hamvveder itt. Nagy tettei fennen / Hirdetik: »Isten volt«. »Ember« – szólal a sors.” Ford. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre.

¹⁸ IOVIUS, 1577. 7–9.

¹⁹ Fordítása: Általam a tanok, az isteni csillagászat teljes lényegét nyert: azzal dicsekszem, hogy ennek szülője vagyok. L. REUSNERUS, 1590. 1.

diligentius explicuit: Inventa ab Hipparcho instrumenta clarius demonstravit: De Musica et rebus aliis, tum de Geographia absolutissime scripsit: Princeps doctrinae Mathematicae: In Astrologiae praesertim scientia nulli secundus: Monumentis ingenii et doctrinae relictis pene divinis mortuus etiamnum inter mortales vivit: Aeterna gloriae laude victurus perpetuo.”²⁰

Itt találjuk, hogy maradjunk a tudománynál, rotterdami Erasmus arcképét is, rövid epigrammával, amelyet a rövid elogium követ.

Quid Batavos rides? Batavus sum magnus Erasmus:
Magnus et ingenio, magnus et eloquio.²¹

5. ábra: Ptolemaeus ábrázolása (2.)

Reusner gyűjteményét még a 18. században is kiadták (pl. a Majna menti Frankfurtban 1720), ahol (maradva a matematikánál, illetve a csillagászatnál) Nicolaus Copernicus is látható képpel, epigrammával és az elogiummal.

*Quid tum? si mihi terra movetur, solque quiescit,
Ac Caelum, constat calculus inde meus.*²²

²⁰ UO. 2. Eme egyszerűbb szöveghez nem adunk fordítást.

²¹ UO. 68–69. A vers fordításunkban: Miért nevedet a batáviaiakat (hollandokat)? Batáviai vagyok, a nagy Erasmus: nagy a szellemben, kiváló az ékesszólásban.

²² REUSNERUS, 1720. 36. Fordításunkban: Akkor mi van? Ha nekem a föld mozog, és a nap nyugszik és az ég, szilárd az én számításom.

1608-ban Antwerpenben jelent meg a németalföldi írókat bemutató gyűjtemény: *Illustrium Galliae Belgicae scriptorum icones et elogia*. A címlap szerint Aubertus Miraeus antwerpeni kanonok gyűjteménye alapján készültek a képek: *Ex museo Alberti Miraei*. A kötet paratextusaként Iustus Lipsius jambusai olvashatóak Miraeushoz, majd számozatlan oldalakon híres férfiak rézmetszetes portréi láthatóak, a kép alatt dicsérő epigrammával.

Számunkra (és szempontunkból) fontosként a 16–18. századi Horatius-kommentátorok egyikét emeljük ki. Itt látható ugyanis a holland Laevinus Torrentius (Lievin van der Beken; 1525–1595) portréja, aki a németalföldi humanista műveltség egyik kiemelkedő alakja volt. Genfben született s Brüsszelben halt meg. Filozófiát és jogot tanult a leuveni egyetemen, majd Bolognában szerezte meg a jogi doktorátust. Ezután hosszabb időt, öt évet töltött Rómában. Talán ennek köszönhető, hogy később az egyházi pálya vonzotta. Közel került a jezsuita gondolatokhoz és a rendhez. Visszatérve Hollandiába, 1576-tól kinevezték Antwerpen püspökének, de hivatalát csak 1687-ben kezdte meg. A katolikus megújítást szolgálta a protestánsná váló Németalföldön. Már ifjúkorától igen hathatósan tanulmányozta a legkülönbözőbb kódexeket s ezeket igyekezett lemásoltatni is. Az antikvitás iránti rajongása főként Suetonius és Horatius felé irányult, akinek verseihez (főként francia mesterét, Dionysius Lambinust [1520–1572] követve, kiegészítve vagy helyreigazítva) kommentáros kiadást készített. Befejezését azonban halála megakadályozta, így az *Ars poeticához* már Petrus Nannius (Pierre Nanninck; 1500–1557) magyarázatait illesztették, és a kötet 1608-ban már halála után látott napvilágot. Ez a portré látható a Horatius-kötetben is, a következő epigrammával:

*Christiadum columen vatum, Torrentius ille
Laevinus tali pingitur effigie:
Sed pietas, sed prisca fides, prudentia, mores
Ne lateant, docti perlege scripta viri.*²³

Torrentius portréját azonban egy másik, hasonló felépítésű (vagyis az elogiumok alatt csak az epigrammákat értő) gyűjtemény is közölte: *Imagines L. Doctorum virorum qui bene de studiis literarum meruere, cum singulorum Elogiis. Nunc primum editae et aeri incisae opera Philippi Gallaei* (Anwerpieae 1587). A címben olvasható Philip Galle (1537–1612) kiadóként és gravírozóként is tevékenykedett Németalföldön. A szintén számozatlan könyvben tehát ott van Torrentius portréja is egy másik epigrammával.

*Gemma velut fulvo splendet pretiosa metallo
Sic inter doctos emicat esse pium:
Hic utroque cluet, pius et doctus; nihil ergo,
Si sacer Antverpa est praesul in urbe, novum.*²⁴

²³ *Illustrium*, 1608. számozatlan [17.]. Valószínűen ez nem az első kiadás, a mű a 16. században már megjelent. L. még Q. Horatius Flaccus, cum erudito LAEVINII TORRENTII Commentario, 1608. számozatlan, [18.]. Értelmező fordítása: „A keresztény papok oszlopát, őt, Laevinus Torrentiust, ily képpel festették meg: de nehogy rejtve maradjon kegyessége, régi hite, bölcsessége, erkölcei, olvasd a tudós férfi írásait.”

²⁴ *IMAGINES*, 1587. számozatlan [103.]. Értelmező fordítása: Mivépp a sokat érő drágakő az aranytól fénylik, így ragyog kegyessége a tudósok között. Itt mindkét részről jó híre van, kegyes és tudós; tehát nincs semmi új, ha Antwerpen városában van a szent előljáró.

LAEVINVS TORRENTIVS
EPISCOP. ANTVERP.

6. ábra: Torrentius metszetes arcképe a műben

Az általunk használt könyv érdekessége, hogy használója kézzel beleírta a másik gyűjteményen olvasott verset. Ebből adódóan jól ismerhette a Torrentiushoz szóló dicsérő epigrammát, amelyet a valószínűen ezután megjelenő másik gyűjtemény választott.

7. ábra. Torrentius Horatius kommentáros könyvének címlapja

Híres festők arcképei és dicsérő epigrammák

Térjünk át a művészt a művészetben-jellegű, festőket ábrázoló s ezáltal kánonjukat létrehozó s alakító néhány gyűjteményre.

Ismert, hogy Lampsonius 1572-ben jelentette meg a huszonhárom²⁵ művészről (festők, de sokszor költők is) írott albumát, amelynek címlapján a következő olvasható: *Pictorum aliquot celebrium Germaniae inferioris effigies. Eorum nempe qui vita functi hac praestantissimo arte immortalitatis nomen sibi*

²⁵ A kötetben szereplő festők: Hubert van Eyck, Jan van Eyck, Hieronymus Bosch, Rogier van der Weyden, Dirk Bouts, Bernard van Orley, Jan Mabuse, Joachim Patinir, Quentin Matsys, Lucas van Leyden, Jan Van Amstel, Joos van Cleve, Matthys Cock, Herri met de Bles, Jan Cornelisz Vermeyen, Pieter Coecke van Aelst, Jan van Scorel, Lambert Lombard, az idősebb Pieter Bruegel, Willem Key, Lucas Gassel, Frans Floris és Hieronymus Cock.

compararunt. Una cum Doctiss[imi] Dom[ini] Lampsonii huius artis peritissimi Elogiis. An[t]verpiae, Apud Viduam Hieronymi Cock, 1572 (Néhány híres németalföldi festő arcképe. Tudniillik azoké, akik életüket leélve ebben az igen jeles mesterségben a halhatatlanság nevét megszerezték maguknak. Egy helyen vannak az ebben a mesterségben igen kiművelt Lampsonius elogiumaival. Antwerpen, Hieronymus Cock özvegyénél).

Természetesen komoly kézikönyvek²⁶ számolnak be Lampsonius tevékenységéről, s maga is részesévé válik rézmetszetes arcképével (amit a szintén híres bruggei festő [grafikus és nyomdász], Hendrik Goltzius [1558–1617] festett meg) a németalföldi híres férfiak társaságának. A kép aláírása: philologus et pictor.

Gyűjteményéből a mindenki számára izgalmas és misztikus képeket festő, Hieronymus Bosch (1450?–1516) ábrázolását emeljük ki. Nagyszabású metafizikai világával, emberalakjaival – amelynek egész esztétikai világképe leginkább a *Triptichon* (további címei: *A Bujaság*, *A gyönyörök kertje*, *A világ zajlása*, *A Bűn és az ő vége*)²⁷ című művében bontakozik ki – érdemel figyelmet Bosch kanonizálása Lampsonius művében.²⁸ A kép alatt olvasható vers a következő:

*Quid sibi vult, Hieronyme Bosche,
Ille oculus tuus attonitus? quid
Pallor in ore? velut lemures si et
Spectra Erebi volitantia coram*

*Aspiceres? Tibi Ditis avari
Crediderim patuisse recessus
Tartareasque domos; tua quando,
Quicquid habet sinus imus Averni,
Tam potuit bene pingere dextra.*²⁹

²⁶ BRUEGHEL, Da van Eyck: *Scritti sulle arti di Domenico Lampsonio*, Torino 2001.

²⁷ Bosch művészetéről összefoglalóan (magyarul) I. FRAENGER, Wilhelm: *Hieronymus Bosch*. Az utószót írta Patrik REUTERSWÄRD, a felvételeket készítette Lutz BRAUN, Corvina, Bp., 1985. A kép címére vonatkozóan l. 14.

²⁸ Arcképe és a róla írott epigramma Hondius és Mander művében is megjelent. L. MANDER, Karel van (1548–1606): *Het leven der Doorluchtige Nederlandsche en eenige Hoogduitsche Schilders, vormaals Byenn-vergaderd en beschreeven door Karel van Mander kunst-schilder*. Magyarul is megjelent rövidített változata: MANDER, Karel van: *Hírneves németalföldi és német festők élete*, Bp., Helikon, 1987. Ford. SZONDI Béla, a verseket fordította WEÖRES Sándor.

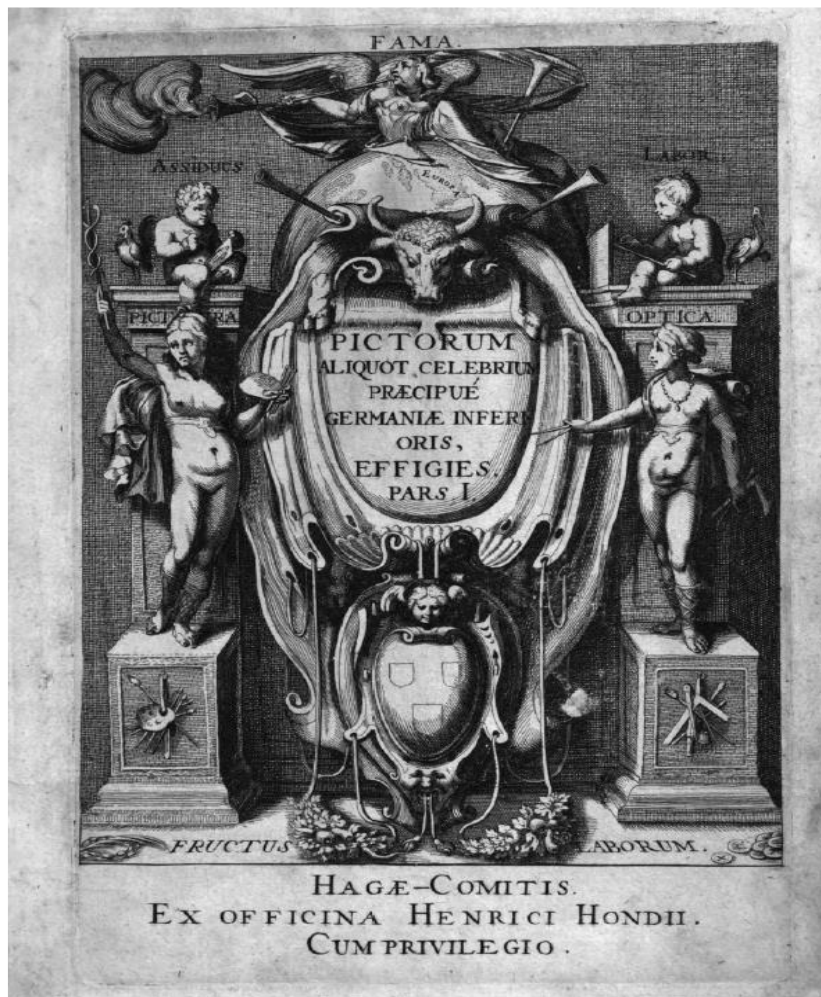
²⁹ LAMPSONIUS, 1572, számozatlan, a 3. kép alatt [15.]. Lampsonius versét Hondius és Mander is közli. Mander magyar kiadásában I. Weöres Sándor fordításában: „Hieronymus Bos, arcod miért ijedt? / Sápadt ábrázatod pokoli szörnyeket / Vél látni, szárnyasan füled körül zsibongnak. Hiszlek a mély sötét árny-hadaktól szabadnak; // Tágra nyitottad a sátán-hajlékokat, / Te és művészeted, melynek mestere vagy. / Bírói bölcs kezded megfesti, szerte-tárja / Mind, mit a mord pokol mélysége rejt magába.” MANDER–SZONDI–WEÖRES, 1987. 57.

HIERONYMO BOSCHIO PICTORI.

8. ábra: Bosch arcképe Lampsonius gyűjteményében

A már emlegetett Henricus Hondius (1573–1650), a flamand térképész és rézmetsző, 1610-ben Hágában Lampsoniuséhoz hasonló címmel megjelentetett egy gyűjteményt: *Pictorum aliquot celebrium praecipue Germaniae inferioris effigies, Pars I.* (Néhány igen híres, főként németalföldi festőnek arcképe), amely már hatvannyolc képet tartalmaz, s részben a Lampsonius által kiadott portrékat át is dolgozta. Ugyanakkor közölte az előző művészettörténeti könyv huszonkét portréját, kivéve Cockét, mivel az nem az élő modell után készült, mint a többi.

9. ábra: a rézmetszett címkép Hondius művében (1610)

Érdemes megvizsgálunk Hondius 1610-ben kiadott munkájának rézmetszetes címképét, amely valószínűen előzménye volt a későbbi, már holland nyelvű kiadványoknak (így az 1661-es könyvnek is). A kötet e paraikonja is tanulmányozandó, hiszen mitológiai alakok jelennek meg e sokalakos képen, feliratai (paratextusai) pedig a festészet nehézségére és a moralításra utalnak. Nézzük, miképpen valósul meg mindez!

Elsőként a *Fama* felirat jelenik meg, amely az allegorikus Hír megtestesítője (a vergiliusi eposz fontos szereplője a 4. énekben [173–278]³⁰). A felirat alatt látható is képi megtestesítése: az alakot vizsgálva azonban úgy látjuk, nem a

³⁰ Erről TAMÁS Ábel: „*Multiplex sermo. A Fama »összetett beszéde« Vergilius Aeneisében* = Alföld, 2012/2. 70–79.

nőnemű Hírt testesíti meg, hanem férfialak látható, a Hírnök (Praeco), akinek lágyabb arcvonásaihoz erőteljes felsőtest(részlet) tartozik. Szárnyas alak, akit lobogó köpeny borít, egyik kezében (az *Assiduus* felirat felett) gomolygó füstű harsona, amely a hírek áradatát jelképezi, a másik oldalán a földgolyóba szúrt (majd alatta jobbról és balról még kettő), hiszen előtte található a Földgolyó. Rajta a felirat: Európa. Alatta a bikafej (s a lábak is látszanak) finoman utal az *Europé elrablása* című mítoszra (a lányt bika képében ragadta el Zeus). A Földgömb *Europa*-feliratának vonalával szemben a morális megjegyzés: *ASSIDUUS LABOR* (kitartó munka). Az *Assiduus*- és a *labor*-felirat alatt egy-egy gyermek ül négyszögletes oszlopokon: az első szárnyas (putto), befelé tekint, mellette egy madár, keze ügyében egy festett papírlap, amit egy másik, kisebb testű madár tart csőrével. A másik mellett szintén madár látható, kezében azonban festőtábla, s az előtte való feltehetően festményt (ez nem látszik) másolja.

Az *Asiduus* alatti gyermek alatt mezítelen női alak, köpenye hátravetve, ő *Pictura*. A kép széle felőli, felemelt kezében kígyós botot tart, amelyről tudjuk, hogy Apollo fiának, Aesculapiusnak az attribútuma. Az ég felé emelt bot talán a művészet gyógyító hatását szimbolizálja. Az oszlop alján szintén a festészet jellegzetességei: a paletta és egy nagyobb, valamint három kisebb ecset látható. Az oszlop tövében egy babérfaág.

A másik oldalon (a *labor* szó alatt) *Optica* (látásmód) allegorikus istennő található, aki jobb kezével a pajzsalakon lévő címre mutat egy körzővel, a másik kezében pedig szögmérő és ecset. Ugyancsak ezek az eszközök láthatóak a talapzat alsó részén is: ecsetek, szögmérő és körző. A kép e sarkában, ahogy a másik oldalon a babérág, itt nyolc darab pénzérme foglal helyet.

Jeleztük, hogy pajzsforma alakzatban kap helyet a cím, amely alul pajzscímerként folytatódik. A címer tetején szárnyas puttófej. A mindkét oldalon lévő lyukakba zsinór fut, amely bojtban a földön végződik. A babérág és a pénzérmék között újabb felirat látható a széleken: egyiken a *FRUCTUS*, a másikon a *LABORUM* szó. Jelentése: *A fáradalmak gyümölcse*. Középen két-két ág, levéllel, virággal és (talán) a makk termésével (akkor két kis tölgyfaágról van szó, Zeus és Héra szent fája), vagy valamilyen bogyós termékkel.

A gazdag kép utal a festészeti kánon kialakításának szempontjaira: sokféle látásmód, valamint kitartó munkával teremthető meg a fáradalmak gyümölcse, a kép (festmény).

Hondius könyvében többek között az antikvitás, történetesen az Ovidius, de főként a Horatius-recepció szempontjából igen fontos szerzőt találunk, Otto (Octavius) Vaenius (Van Ven; 1556–1629)³¹ festőt, aki elsősorban rajzolóként s festőként Antwerpenben, majd Brüsszelben tevékenykedett. Hírnevét emblémakönyveivel szerezte, elsősorban az *Amorum emblemata, figuris Aeneis incisa studio Othonis Vaeni Batavo-Lugdunensis* (Antverpiae, 1608), amelyben latin, angol és olasz nyelvű szöveganyag található, majd pedig az *Amoris divini emblemata* (1615) című gyűjteményével. 1594/95 és 1598 között Peter Paul

³¹ Vaenius horatiusi emblémáiról l. POEL, VAN DER, Marc: *Venius' Emblemata Horatiana: Material fragmentation of a classical Poet* = Van der Poet, edited, *Neo-Latin Philology: old tradition, new approaches*, Leuven Universiti Press, 2014. 131–165. L. ott a bibliográfiát is: 150–152.

Rubens tanára. Nagy szerepe volt a képzett humanista művész eszményének (*pictor doctus*) megteremtésében, amelyet majd tanítványa valósít meg.

Más emblémakiadásai s munkásságával sem lenne érdektelen foglalkozni, de igen jelentősnek ítéelhetjük az 1607-ben megjelent emblémagyűjteményét (*Quinti Horatii Flacci emblemata*), amely Horatius (és más latin auktorok) szövegei felhasználásával készült emblémákat tartalmaz.

A mű sok kiadásban jelent meg a 17. század folyamán, s folyamatosan változott, legalábbis, ami Horatius mellet más latin auktorok s a nemzeti nyelvi epigrammákat illeti. Vagyis a Horatius-idézetek s a képi anyag az egyes kiadásokban ugyanaz, viszont más szövegekkel bővült sznte folyamatosan. Az 1683-as gyűjtemény nem rézmetszetes képeit tartalmazza, hanem színes képeket, tehát az eredetileg megfestett emblémaképek láthatóak a könyvben. Természetesen portréja is belekerül minden kiadásba. Erről azonban majd később, hiszen – ahogy jeleztük – Hondiusnál fiatalkori képe található. A kép alatt természetesen dicsérő epigramma olvasható:

*Moribus, ingenio praeclarus VENIUS Arte est.
Quae ingenio finxit, pinxit et ipse manu.
Regibus hic magnis est invitatus: at ipse
Regna, orbis dulci post habuit Patria.*³²

Ahogy jeleztük, a kötetekben is megtalálható portréja, ugyancsak latin dicsérő verssel. A versike szerzője a már említett Daniel Heinsius.

*Haec ora Apelles noster, hos tulit vultus
Stirpis vetustae clarum et inclytum germen,
Manu renatus filiae pater tantus.
Sic e parente nata quae fuit nimpha,
Manu parentis par et arte non una,
Orbi parentem quem vides, manu reddit.
Hic filia nunc natus, alteram lucem,
Nataeque vitam, quam dedit, parens debet.*³³

³² HONDIUS, 1610. számozatlan [28]. A vers fordítása: Venius erkölcsi, tehetsége és mestersége miatt híres. Amiket tehetségével elgondolt, ő maga megfestette azt kezével. Őt nagy királyok hívták meg: de önmaga a királyságokat és a világ tájait hazája után helyezte.

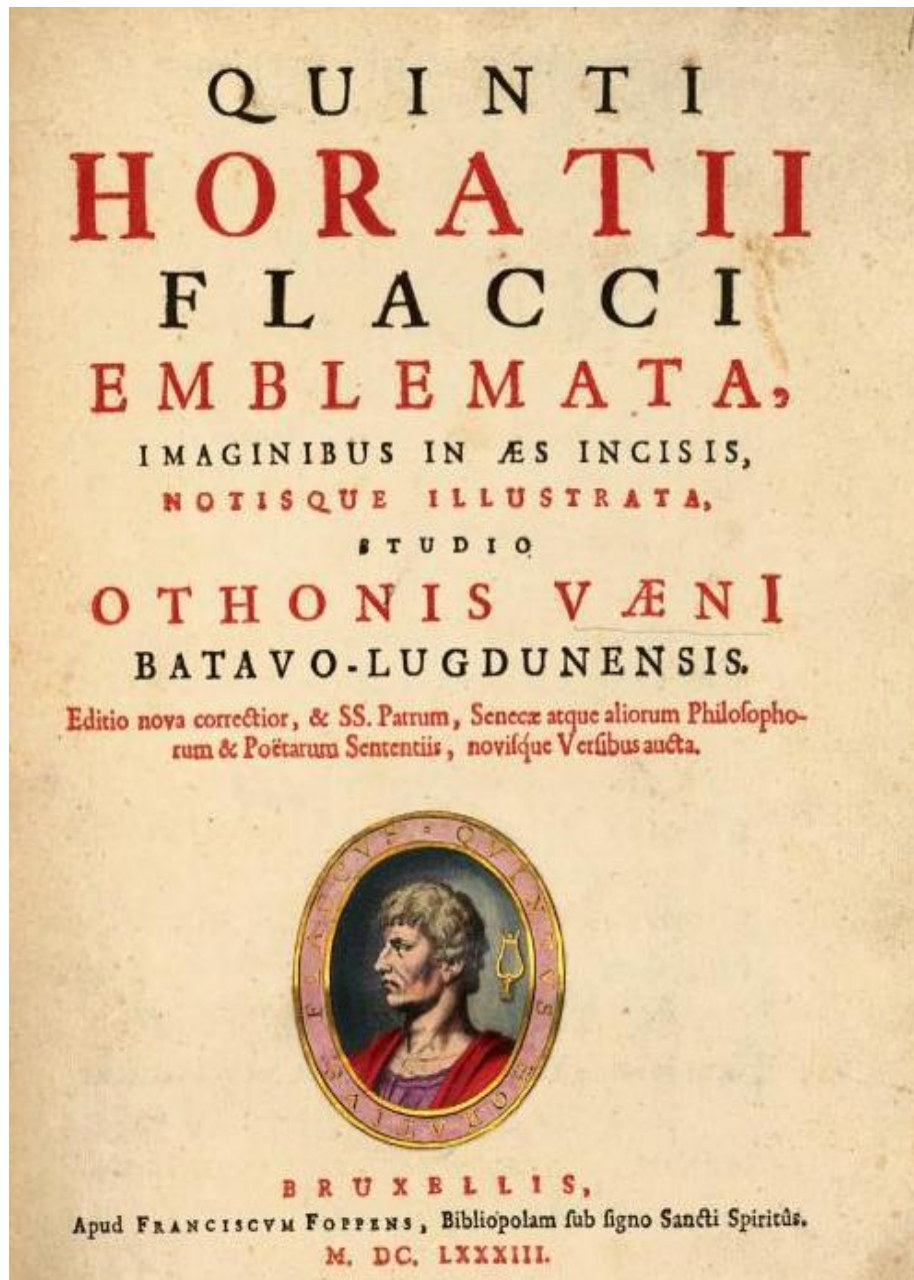
³³ L. pl. a színes kiadásban: VAENIUS, 1683, számozatlan [15.]. Fordításunkban: A mi Apellesünk eme ábrázatot, ezeket az arcvonásokat hozta, régi család fényes és híres sarja, kezétől az atya csak lányait teremtvé újjá. Így született az atyától az is, aki nimfa volt, az atya kezéhez hasonló, és nem egy a művészettel, a világnak szülőt kézzel adott, akit látsz. Itt most a szülő van kötelezve, hogy a lány megszülessen.

10. ábra: Vaenius fiatalkori arcképe Hondius könyvében

11. ábra: Vaenius portréja horatiusi emblémakönyvében

12. ábra: Vaenius színes kötetének címlapja

13. ábra: Vaenius egyik emblémaképe könyvében (10.): *In medio consistit virtus*. Középen áll a Liberalitas, az Avaritia és a Prodigalitas között. A horatiusi szövegek között pl. az *Epistulae*, 1. 18. 9.: „*Virtus est medium vitiorum et utrimque reductum.*”, vagy a *Sermones* 1. 1. 106–107.: „*Est modus in rebus, sunt certi denique fines, / quos ultra citraque nequit consistere rectum.*” A felső képsíkban Daidalosz és Ikarosz látható.

Rövid összefoglalóként

A folyamnyi téma egy-egy szeletét megmutatva is könnyen megállapítható, hogy a 15–17. században nemcsak a festészet rendelkezett igen erős szövegi háttérrel (bibliai, mitológiai, görög-római mondai szövegek képi megjelenítése), hanem kialakulnak az embléma, a szöveg és kép egységének műformájaként – amely a művészi arcképfestészettel ötvöződve, a *híres férfiak* reneszánsz (és barokk) megjelenítésének kívánalmát teljesítve – megjelenő arcképgyűjtemények, amelyek dicsérő verseket vagy elogiumokat tartalmaznak. Az emblémakép helyett megjelenő arcképet tartalmazó gyűjtemények moralitásfunkciója átalakul s görög enkomionok képi-szövegi megjelenítése valósul meg. A gyűjtemények jellegét tehát a festői és költői együttetés határozza meg, amely a festmény vagy egy már meglévő verseskötetből, vagy saját kútforrásból verset kapcsol. A prózai elogiumok persze alkalmiak, az arckép alapján vázolják röviden életét és pályafutását, amelyben a hadvezetésben, a tudományban, a költészetben, a festészetben, a filozófiában vagy más területen jeleskedő férfiú életművét méltatják. Az arcképek mögött festői teljesítmények vannak, legtöbbjüknek elkészült a megdicsért festett portréja, amely rajzolt, aztán rézmetszetes formába kerül a kötetbe. Ennek háttérrel sem lenne érdektelen foglalkozni, ugyanis az illusztrátorok nem egyszer jelzik, kinek a festményét használták mintaként.

A könyvekben adott az egy-egy területre jellemző történetiség, hiszen időrendben közlik a jeles férfiakat, másrészt, főként a festőkről adott gyűjteményekben megjelenik a kanonizáció igénye: kik számottevőek, kik kerülhetnek, kerülnek e könyvekbe. A képi megjelenés és a dicséret a tehetséget és az elfogadottságot jelzi, ugyanakkor a kánon alakulását és kialakulását.

Irodalom

- ALPERS, Svetlana: *Hű képet alkotni. Holland művészet a XVII. században*, Corvina, Bp., 2000.
- ARISTOTELIS *de arte poetica liber*, Lipsiae, 1802.
- ARISZTOTELESZ: *Poétika*, ford. RITOÓK Zsigmond, Bp., PannonKlet, 1997.
- BALOGH Piroska: *Szöveg és kép interakciója. Kazinczy poétikai gyakorlata Szerdahely György Alajos poétikaelmélete tükrében* = Uő.: *Teória és medialitás. A latinitás a magyarországi tudásáramlásban 1800 körül*, Budapest, Argumentum, 2015. 79–88.
- BARTKÓ Péter Szilveszter: *Kép és szöveg Kazinczy poétikájában (mediális olvasatok)*, Szkhonion, 2006/2. 66–82.
- BRUEGHEL, Da van Eyck a: *Scritti sulle arti di Domenico Lampsonio*, Torino 2001.
- DU FRESNOY: *De arte graphica liber*, új kiadása, h. n. 1901.
- IOVII (Pauli) *Novocomensis episcopi Nucnerini Elogia Virorum bellica virtute illustrium, Septem libris iam olim ab Authore comprehensa, Et nunc ex eiusdem Mudaeo ad vivum expressis Imaginibus exornata*, [...] Basiliae, 1596.
- FRAENGER, Wilhelm: *Hieronymus Bosch*. Az utószót írta Patrik REUTERSWÁRD, a felvételeket készítette Lutz BRAUN, Corvina, Bp., 1985.
- KLANICZAY Tibor: „A nagy személyiségek humanista kultusza a XVI. században” = KLANICZAY Tibor: *Pallas magyar ivadékai*, Szépirodalmi, Bp., 1985. 41–58.
- KNAPP Éva: *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Universitas, Bp., 2003.
- MANDER, Karel van: *Het leven der Doorluchtige Nederlandsche en eenige Hoogduitsche Schilders, vormaals Byenn-vergaderd en beschreeven door Karel van Mander kunst-schilder*, Haerlem, 1604.
- MANDER, Karel van: *Híres németalföldi és német festők élete*, Helikon, Bp., 1987. Ford. SZONDI Béla. A verseket fordította WEÖRES Sándor.
- SANTIAGO, Sebastián López La: *mejor emblemática amorosa del Barroco*, Sociedad de Cultura Valle Inclán, Colección Sielae, 2001.
- SZENTMÁRTONI Szabó Géza: „Mátyás király egykori lovas képe Rómában, a Campo de’ Fiori sarkán” = Jelenkor, 2014/5. 583–590.
- TAMÁS Ábel: „*Multiplex sermo. A Fama* »összetett beszéde« Vergilius Aeneisben = *Alföld*, 2012/2. 70–79.
- POEL, Van der, Marc: *Venius’ Emblemata Horatiana: Material fragmentation of a classical Poet* = Van der Poet, edited, *Neo-Latin Philology: old tradition, new approaches*, Leuven University Press, 2014. 131–165.

Abstract

IMAGE – TEXT – LATINITY

Emblematic Portraits of Strategists, Scientists, Writers and Painters in 16th and 17th Century Portrait Collections With Latin Praise Poems

In our writing we would like to draw the attention to the 16th and 17th century art historical phenomenon connected to the serial appearance of collections dedicated to *famous men* containing portraits and literary texts (texts of praise and epigrams). The books mainly display the life of German and Lowland scientists. We have also mentioned the Italian book of Paulus Jovius, who included Mathias Corvinus's portrait in his work about strategists.

In our selection we have tried to highlight the reception of Horace by presenting his portrait and the praise poems in Torrentius's postumus volume dedicated to Horace and by tackling the portraits and praise poems which precede Vaenius's emblem collection.

Keywords: elogium, imaginary, historical canon, scientific canon, emblem

14. ábra: Hieronymus Bosch: A gyönyörök kertje (1500–1504 k.; olaj, fa; 220×389 cm; Prado, Madrid – részlet)